

«МАНАС» ЭПОСУНДАГЫ ЭЛДИК ТАРБИЯ АРКЫЛУУ ОКУУЧУЛАРДЫН ЧЫНЧЫЛДЫК, ЖООПКЕРЧИЛИКТҮҮЛҮК ЖӨНДӨМҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ

Салимбаева Бегимай

магистрант, Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети, Кыргызстан

Аннотация

Бул илимий макалада изилдөөнүн предмети “Манас” эпосу жана аны окутууда окуучуларды чынчылдык, жоопкерчиликтүүлүк жөндөмүн калыптандыруу жараяны болуп саналат. Изилдөөнүн максаты – окуучуларды жоопкерчиликке чынчылдыкка тарбиялоо. Эпосто жоопкерчиликке жана чынчылдыкка байланышкан урунттуу учурларына токтолдук. Эпос кыргыз элинин жашоосун, турмушун көркөмдөп сүрөттөгөн өзгөчө эпос. “Манас” эпосунун жалпы адамзаттык философиялык маанисин, уникалдуулугун, ички маңызын түшүнө билүү үчүн тексттен үзүндү келтирип, маанисин чечмелеп көрсөттүк.

Ачкыч сөздөр: “Манас” эпосу, Манас таануу жоопкерчиликтүүлүк, чынчылдык, тарбиялоо, мурас, фольклор, патриоттуулук, көркөм чыгарма

Шилтеме үчүн: Салимбаева Б. (2025). «Манас» эпосундагы элдик тарбия аркылуу окуучулардын чынчылдык, жоопкерчиликтүүлүк жөндөмүн калыптандыруу. *Евразия изилдөөлөрү ачык журналы*, 1(1), бб. 10-16. DOI: 10.65469/ejournal.2025.1.2

Киришүү

Кыргыз элинин дүйнөлүк маданиятка кошкон эң баалуу мурастарынын бири — бул «Манас» эпосу. Эпос кыргыз элинин тарыхын, руханий дүйнөсүн, адеп-ахлактык баалуулуктарын жана элдик тарбиянын бай тажрыйбасын камтып турат. Өзгөчө, «Манас» эпосунда чагылдырылган чынчылдык, жоопкерчиликтүүлүк, кайраттуулук, адилеттүүлүк сыяктуу сапаттар өсүп келе жаткан жаш муунду тарбиялоодо зор мааниге ээ.

Азыркы билим берүү системасында окуучулардын инсандык сапаттарын өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурулууда. Бул шартта «Манас» эпосундагы элдик тарбиянын үлгүлөрүн колдонуу — окуучуларды чынчылдыкка, жоопкерчиликке тарбиялоодо абдан натыйжалуу ыкма болуп саналат. Элдик тарбиянын мисалында балдар өзүнө жана башкаларга болгон мамилесин, милдеттерин туура түшүнүп, коомдук жашоого активдүү аралашууга үйрөнөт.

Бул макалада «Манас» эпосунда камтылган тарбиялык идеялар аркылуу башталгыч жана орто мектеп окуучуларынын чынчылдык жана жоопкерчилик сапаттарын калыптандыруунун педагогикалык шарттары жана ыкмалары талданат. Ошондой эле эпостогу тарбиялык элементтерди билим берүү процессинде колдонуу тажрыйбалары көрсөтүлөт.

Учурдагы ааламдаштыруу шарты улуттук ыйык рухий нарк-дөөлөттөрдү, ата – бабаларыбыздын мурастарынын өрнөктүү жактарын келечек муунга тарбия берүүдө, билимдерин калыптандырууда олуттуу маани берүүнү талап кылат. Мына ушундай рухий мурастарыбыздын башында «Манас» эпосу турат. Көлөмү жагынан жер шаарындагы эпикалык поэзияда тендеши жок бул залкар эпос кыргыздын эки миң жылдай аралыктагы басып өткөн жолун, көз каранды болбос үчүн, өзүн эл катары сактап калуу үчүн жүргүзгөн күрөшү социалдык рухий турмуштук толуп жаткан башка жактарын кеңири баяндаган көчмөн элдин керемет кенчи өзгөчө энциклопедиясы. Залкар жазуучу Чынгыз Айтматов: «Манас» эпосу байыркы кыргыз рухунун туу чокусу» -деп баа бергендиги аны тастыктайт. «Манас» эпосу дүйнөдө көлөмдүү ири дастандардын бири болуп саналат.

Чындыгында улуу «Манас» эпосу жалпы адамзаттык маанидеги терең мазмунга, көөнөрбөс тубөлүктүү рухий дөөлөттөргө бай улуу дастан. Келечек муунга билим таалим-тарбия берүүдөгү «Манас» эпосунун орду албетте өзгөчө орунда турат.

Океандай «Манас» эпосунун дүйнөдө тендеши жок. Мына ушуга мисал келтире кетсек, 2014-жылы ЖКнын депутаты К.Самаковдун жетекчилиги менен 196 мамлекет катышкан илим жана маданият жаатын тейлеген ЮНЕСКОнун каттоосуна киргени «Манас» үчилтиги элибиздин сыймыгы эмеспи. Учурдагы археологиялык илимий жаны ачылыштар «Манас» эпосун уйрөтүүдө билим берүүдө өзгөчө олуттуу мааниге ээ.

Кытайлык профессор Жан Юнхай жергиликтүү илимий журналдарынын биринде «Манас-тарыхый инсан» деп маек берген.Окумуштуунун сөзүн дагы бир ырастаган Кытайдан Манастын тарыхый инсан экендигин тастыктаган сүрөттөр табылган. «Кыйла олбурлуу,калпакчан отурган элеси түшүрүлгөн сүрөт бар экен. Биз аны «Манас» атабыздын сүрөтү деп болжолдоп жатабыз»,,-дейт.

КР Эл мугалими Бектур Исаков : «Манас» эпосунда баарыдан мурда элдик педагогиканын кору уюткусу топтолгон. Ырасында эле «Манас» эпосу кылым тарыхынын жандуу күбөсү таалим-тарбия жаатындагы даанышмандыгынын соолубас кенчи. Ал жүздөгөн жылдар бою кыргыздын урпактары үчүн ар тараптуу инсанды өнүктүрүүнүн программасы,мектеби,окуу китеби катары кызмат кылып келген» – дейт. Буга мисал,кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгындагы тарбиянын тарыхын өзүнө камтыган залкар мааниси зор,элдин турмушун чагылдырган көркөм энциклопедияга туш болобуз.

«Манас» эпосу –карт тарыхка саймаланып калган кыргыз өмүрү кыргыз элинин басып өткөргөн, чалкыган турмушун кылымдар бою калыптанган акыл-ой байлыгын дүйнө таанымын чагылдырган ыр океаны кыргыз улутунун туу туткан сыймыгы. «Манас» эпосу – чексиз кайраттуулукту, атуулдук ар намысты, Ата Журтту терең суйууну даңктаган рухий ырыскы, дүйнөлүк маданияттын казынасына кошулган эбегейсиз салым, элдин улуулугунан кабар берген тендешсиз тарыхый ,дидактикалык педагогикалык мурас. Окумуштуу А. Измайлов айткандай: «турмуштун чыныгы мектеби балдарды патриоттуулукка тарбиялоонун кайталангыс каражаты [4].

Көрүнүктүү чыгыш таануучу Сергей Абрамзон «Манас» эпосу дүйнөлүк поэтиканын эстеликтеринин эң сейрек кездешкен үлгүсү, кыргыз элин өткөн кылымдардагы турмушу жөнүндөгү монументалдуу эстелик экенин белгилеп эң жакшы айткан: «Манас» училтиги сыяктуу эстелик бир дагы элде жок. Эпос дүйнөлүк маданияттын казынасына кыргыз эли кошкон татыктуу салым болуп саналат.

«Манас» эпосуна тендешсиз фольклордун чыгарма катары гана мамиле жасоо анын чен жеткис терендигин, зор маанисин ойдогудай андап билүүгө мүмкүндүк бербейт. «Манас»

- кыргыз үчүн кылымдар бою кыргызды өзүнө таанытып, тарыхтын кыйын кезеңдеринде элди өз айланасына баш коштуруп дем берген улуттук ураан, асаба, туу, касиеттүү кудурет күч сыяктуу роль ойноп, таалим алуучу, өткөндү эске алуучу, өткөндө эске салуучу тарых китебинин, таасирдүү жана сахнанын жана экрандын милдетин аткарып келди.

Бүгүнкү күндө эпостун маани-маңызынан ала турган сабактарыбыз арбын. Материалдык байлыктар, эстеликтер нечен кылымдап катып турганы менен мезгил өткөн сайын бара-бара билинбей эскирип, карып, өзүнүн алгачкы сапат касиетинен ажырай баштаса, эпосубуз ооздон-оозго, муундан –муунга өтүп, нечендеген доорлорду өзүнө сиңирип, толукталып, жаныланып, кемелине келип биздин күнгө жетип отурат. Улуу мурас «Манас» дастанын, элибиздин тарыхын, эркиндигин, келечек үчүн күрөшүн даңазалап үйрөнүү менен эртенки болочогубуз үчүн кам көрөбүз.

Бүгүнкү мезгилде коомчулукта «Манас» эпосуна байланыштуу ар кандай сөздөр жүрүп кеткенин жакшы билесиздер. Кыргыздан «Манасты» эч ким тартып кеткен жок, тартып да ала албайт. «Манас»-кыргыз элинин дүйнөлүк мураска кошкон зор салымы болуп саналат. 1995-жылы БУУ нун 49-сессиясында чечим кабыл алынып, бүткүл дүйнө өлкөлөрү, 120 мамлекет «Манас» эпосун «Кыргыз элинин руханий дөөлөтү» деп таанып, Манастын 1000 жылдыгын жарыялаган. Мындан өткөн бийик баа жок! «Манас»-улуттун жаны, Манастын тили кыргыздын тили! «Манас» эпосун мамлекеттик символ катары санашыбыз керек. Ал КРнын Гимни, Герби, Туусу сыяктуу эле мамлекеттик жана улуттук ыйык көркөм мурасы болуп саналат.

«Манас» эпосундагы жоопкерчилик чынчылдыкка токтоло кетсем. Жоопкерчилик –бул эрктүүлүк сапаттар теориясындагы эң татаал көрүнүштөрдөн бири. Ал инсандын эмоционалдык, адеп –ахлактык жана дүйнө таанымдын жактары менен тыгыз байланышта болгондуктан «жогорку тартиптеги сапат»деп аталат. Бул сапат инсандын өзүнүн жүрүм турумунда жалпы кабыл алынган социалдык ченемдерди кармануу, өзүнүн милдеттерин аткаруу жана коом алдындагы аракеттери жөнүндө отчет берүүгө даярдыгын чагылдырат.

Жоопкерчилик түшүнүгү субъекттин болушун болжолдойт жана объектини көрсөтүүнү талап кылат. Субъект –бул дүйнө менен өз ара байланышта болгон конкреттүү адам. Объект – бул субъекттин жоопкерчилиги, ага ишенип берилген же ал аткарууга кабыл алган нерсе. Буга эпостон мисал келтире кетсем:

Кытай да болсо кылым журт,
Капыр да болсо кандуу журт
Мааникерди берсек деп
Эр Кошой айтып турганы
Ошо сөзүн укканда
Оң көзүнөн от чыгып
Сол көзүнөн чок чыгып
Аккула атты каргытып
Ач тайгандай аргытып
Ак сакалдуу Кошойдун
Алдына барды ошонун
Аттигине абаке
Акылыңыз канаке?
Мааникер берем дегенче

Манасты өлдү десеңчи! - деп айтат. Мында биз Манас баатырдын жоопкерчилик акылдуулук, чынчылдык сапаттарын көрсөк болот. [1]

Чынчылдык негизинен туура жолдо жүрүү, калп айтпоо, уурулук кылбоо, адилеттүүлүктөн тайбоо, убадага бек туруу деген сөздөр менен маанилеш.

Чынчылдык-бул адамдын ичи менен тышы, тышы менен ичи, өзү менен сөзү, сөзү менен өзүнүн айкалышып турушу. Чынчыл адам бирөөнү алдабайт, сөзүнө бекем турат, аманатка кыянаттык кылбайт. Таразасында соода сатыгында бирөөнүн акысын жебейт шылуунчулукка жол бербейт. Ар бир ишин майын чыгара жасайт.

«Манас» эпосу жалгыз эле мамлекеттин иши же сабак берген мугалимдин милдети деп кароого болбойт, «Манас» эпосунун алдында жалпы бардыгыбыз, ар бирибиз жоопкерчиликтебиз, милдеттүүбүз. Айкөл Манасыбыз ар кимибиздин жан дүйнөбүздө жашап турганда, кыргыз тилибиз сайрап турганда, «Манас» эпосу менен кыргыз эли түбөлүктүү экенине толук ишенем.

«Жакшы тилек –жарым ырыс» дейт эмеспи элибиз, мен эпос тууралуу сөзүмдү элибизде илгертен «Манаска» байланыштуу келаткан ишеним менен жыйынтыктагым келип турат.

Жыйынтыктап айтканда, «Манас» эпосун классикалык эпостун бийик үлгүсүндөгү адабий көркөм чыгарма катары эле эмес, рух дөөлөтү, улут мурасы, ар тараптуу билим алуунун, тарбия берүүнүн энциклопедиясы катары да окутуп үйрөтүү зарыл.

Жыйынтыктоо

«Манас» эпосу — кыргыз элинин тарыхый эс тутумунун, руханий дүйнөсүнүн жана адеп-ахлак нарк-насилинин түбөлүк булагы болуп саналат. Эпостун мазмунунда элдик таалим-тарбиянын негизги принциптери, өзгөчө чынчылдык, жоопкерчилик, айкөлдүк жана адамдык асыл сапаттар өзгөчө көркөмдүк күч менен чагылдырылган.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, «Манас» эпосу жаш муундарды тарбиялоодо маанилүү ролду ойнойт. Андагы баатырлардын образы аркылуу балдар жана жаштар чынчыл болууга, убадага бекем турууга, жалпы элдин кызыкчылыгын жеке кызыкчылыктан жогору коюуга тарбияланат. Ошондой эле эпостун мазмунунда жоопкерчиликтин, адилеттүүлүктүн жана достук мамиленин бийик үлгүлөрү көрсөтүлгөн.

Илимий булактарга жана эпостун текстине таянып, «Манас» дастаны — бул жөн гана баатырдык окуялардын жыйындысы эмес, ал улуттук нарк-насилдерди, моралдык-этикалык түшүнүктөрдү муундан-муунга өткөрүүнүн күчтүү каражаты экендиги далилденди. Демек, бүгүнкү күндө да «Манас» эпосун жаштардын адеп-ахлактык тарбиясында активдүү колдонуу — улуттук иденттүүлүктү сактоонун жана өнүктүрүүнүн маанилүү шарты болуп саналат.

Адабияттар

1. **С.Каралаев** «Манас» 1-3-том [1991-жыл Бишкек. - С. 110-113.
2. **А.Муратов.** «Манас» эпосун мектептерде окутуу [Текст] Бишкек, 1997-жыл. - 120-б.
3. Айтматов Ч. Манас – кыргыз рухунун туу чокусу // Избранные произведения. – Бишкек: 1996.
4. Измайлов А.А. Манас – кыргыз элинин көркөм энциклопедиясы. – Бишкек: 2000.
5. Самаков К. "Манас" эпосу – дүйнөлүк мурас катары // Эл аралык конференция материалдары, Бишкек, 2014.
6. ЮНЕСКО. "Манас" эпосунун дүйнөлүк маданий мурастар тизмесине кириши жөнүндө чечим, 2014.

7. **Жолдошбаева, Ы.** (2013). Болочок мугалимдердин атайын кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу педагогикалык шарттары. *Вестник КНУ им. Ж.Баласагына*, №4, 339–342-б.
8. **Байгазиев, С.** (2018). Айкөл Манастын адеп-ахлак кодекси. Бишкек: Кутбилим. [Кутбилим](#)
9. **Чоротегин, Т.** (1995). Махмуд Кашгаринин «Диваны» менен «Манастагы» эпостук окуялардын мейкиндиги. *Манас эпосу жана дүйнө элдеринин эпикалык мурасы: Эл аралык симпозиумдун тезистери*, 27–28-август, Бишкек, 37-б. [Википедия — свободная энциклопедия](#)
10. **Манас эпосундагы билим, таалим-тарбия берүү маселелеринин чагылдырылышы.** (2023). *Кыргыз билим берүү академиясы*. https://www.kao.kg/images/stories/doc/268_029.pdf

Открытый журнал евразийских исследований, 2025, 1(1), сс. 10-16

doi: 10.65469/ejournal.2025.1.2

ejournal.ilimbilim.kg

ПЕДАГОГИКА / ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY

УДК 371.3(82)

ФОРМИРОВАНИЕ У УЧЕНИКОВ ЧЕСТНОСТИ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЧЕРЕЗ НАРОДНОЕ ВОСПИТАНИЕ В ЭПОСЕ «МАНАС»

Салимбаева Бегимай

магистрант, Кыргызско-Узбекский Международный университет имени Б. Сыдыкова, Кыргызстан

Аннотация

Темой исследования в данной научной статье является эпос «Манас», в процессе преподавания привить у школьников честность и ответственность. Целью исследования является воспитание у учащихся доброту и надежность. Акцент в эпосе делается на отрывки из эпоса, которые показаны из реальной исторической жизнедеятельности кыргызского народа. Эпос – это особый эпос, в котором прекрасно изображен быт кыргызского народа. Чтобы понять общефилософский смысл, уникальность и внутренний смысл эпоса «Манас», мы приводим примеры из трилогии, объясняя его значение, сравнивая с настоящей действительностью.

Ключевые слова: эпос «Манас», манасоведение, ответственность, честность, воспитание, наследие, фольклор, патриотизм, художественное творчество

Open Journal of Eurasian Issues, 2025, 1(1), pp. 10-16

doi: 10.65469/eijournal.2025.1.2

eijournal.ilimbilim.kg

ПЕДАГОГИКА / ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY

УДК 371.3(82)

DEVELOPING STUDENTS' HONESTY AND RESPONSIBILITY THROUGH FOLK EDUCATION IN THE EPIC OF "MANAS"

Begimai Salimbaeva

Master's Student, Kyrgyz-Uzbek International University named after B. Sydykov, Kyrgyzstan

Abstract

The topic of research in this scientific article is the epic "Manas", in the process of teaching to instill in schoolchildren honesty and responsibility. The purpose of the study is to educate students in kindness and reliability. The emphasis in the epic is on excerpts from the epic, which are shown from the real historical life of the Kyrgyz people. The epic is a special epic, which perfectly depicts the life of the Kyrgyz people. To understand the general philosophical meaning, uniqueness and inner meaning of the Manas epic, we give examples from the trilogy, explaining its meaning, comparing it with real reality.

Keywords: Manas epic, Manas studies, responsibility, honesty, education, heritage, folklore, patriotism, artistic creativity